

N. GOLLER ÁGOTA

EGY „SZERAPION” A MAGYAR VÖRÖS HUSZÁROKRÓL

A Szerapion testvérek szovjet—orosz irodalmi csoport egyik tagjának, Vszevolod Ivanovnak a neve nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt. Az 1895—1963 között élt kiváló prózaíró több művét lefordították magyar nyelvre. 1945 előtt ugyan csak egyetlen elbeszélése jelent meg 1936-ban, az Illyés Gyula szerkesztette „Mai orosz dekameron”-ban „A csecsemő” címmel, 1945 után azonban „A 14—69-es páncélvonat” című kisregénye, majd az ebből készült dráma, a 60-as évektől pedig mind több elbeszélése, kisregénye került kiadásra. Ezek közül a legjelentősebbek: a „Színes szelek. Partizánciklus”, amely a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában látott napvilágot, továbbá a „Matvej, az isten”, amely 1970-ben, valamint „A menekülő sziget”, amely 1984-ben jelent meg az Európa Kiadó gondozásában. Mindezek ellenére azt kell mondanunk, hogy Vszevolod Ivanov hazánkban nem tartozik az ismert orosz írók közé, bár a fent említett kötetek elfogytak és valószínűleg ma is olvassák őket. Az okok közül talán meg kell említenünk azt a sajátos képet, amelyet róla hazájában kialakítottak. Ez a kép 1945 óta egyes szakaszokban más és más hatást gyakorolt a magyar könyvkiadásra, a szovjet—orosz irodalom magyarországi népszerűsítőire. A 60-as évekig — írta róla egyik legjobb ismerője, Viktor Sklovszkij — „bezárták saját múltjába, életében a klasszikusok közé tették”. Ez azt jelentette, hogy a 20-as években írt művei egy részét újra és újra kiadták, nem jelentették meg azonban a problematikusnak ítélteteket és azokat az újabb kéziratokat, amelyek nem feleltek meg a „klasszikus szoborral” szembeni elvárásoknak. 1945 után hozzánk is ez a „megszűrt” és „kifényesített” Ivanov-kép jutott el, amelyen a 60-as évektől kezdődtek változások, szinte párhuzamosan az új szovjet kiadások és értékelések megjelenésével. Méltán írta 1970-ben Elbert János, hogy „Bulgakovot kivéve talán egyetlen író képén sem alakíthatnak annyit a késve megismert írásokból kirajzolódó vonások, mint Vszevolod Ivanovén.”

Ki volt ez a prózaíró, akit a már említett Sklovszkij „balzaci tehetségnek” nevezett?

Vszevolod Ivanov egy kozák településen született 1895-ben. Szülei ugyan nem voltak kozákok, de miután apja sokáig ott tanítóskodott, a szibériai kozákokhoz sorolták a családot. Az apa sokfelé dolgozott; az Altájban, Tomszk közelében, az Ob mellett, s ezzel megkezdődött Ivanov fiatalkori „országjárása” is. Kalandokban bővelkedő ifjú éveit 1915-ben jelent meg az első írása, s ettől kezdve rendszeresen publikált. 1917-ben a forradalom oldalára állt, bár saját bevallása szerint is politikailag nagyon „műveletlen” volt, csak szépirodalmat olvasott és más művészetekkel ismerkedett. Fokozatosan közeledett a bolsevikokhoz, még Szibériában belépett a Vörös Gárdába. Több megbízatást is ellátott; harcolt a partizánok közt, két sajtóorgánum munkatársa is volt. 1921-ben Gorkij hívására Petrográdba utazott. Nem üres kézzel érkezett, magával hozta azt a vékonyka elbeszéléskötetet, amelyet saját maga szedett ki Omszkban és a „Partizánciklus” egyik darabját kéziratban.

Először a petrográdi proletárirók csoportjába tartozott, Gorkij azonban rövidesen bemutatta őt a Szerapion testvéreknek, akik közt művészi törekvései visszhangra találtak és e kör tagjaival élete végéig megmaradt alkotó barátsága.

Kik is voltak a „Szerapionok”?

1920—21-ben, a polgárháború fokozatos megszűntével, a gazdasági nehézségek, az éhezés, fázás, papírhány ellenére megélénkült az irodalmi élet Szovjet—Oroszország kulturális központjaiban. Az alkotó értelmiség forradalom mellett álló, vagy azzal szimpatizáló idősebb tagjai mellé megérkezett a frontokról a fiatalok új hulláma, akik a Vörös Hadseregben harcoltak, előtte munkások, parasztok, értelmiségiek voltak. E fiatalok legtehetségesebbjei új kultúrát, új művészetet akartak építeni. A 20-as évek elején létrejött irodalmi csoportok közül a Szerapion testvérek tagjai néhány kivétellel megjárták a frontot, harcoltak a Vörös Hadseregben és úgy látták, hogy az elveszett éveket pótolni kell, tanulni akartak az idősebb pályatársaktól és egymástól. Többségük prózaíró

volt: K. Fegyin, Vsz. Ivanov, V. Kaverin, L. Lunc, Ny. Nyikitin, M. Szlonyinszkij, M. Zoscsenko, de költők is voltak köztük, így J. Polonszkaja, V. Pozner, Ny. Tyihonov, de akadt egy irodalomtörténész is: I. Gruzgyev.

Honnan vették különös elnevezésüket?

Az 1917 utáni évek romantika iránti fogékonysága felkeltette az érdeklődést a múlt századi romantikus írók iránt és a Szerapion testvérek közül többen a német romantikusokat, pl. E. T. Hoffmant ismerték meg. Az ő egyik művének Szerapion testvérek (Die Serapionsbrüder) a címe. A csoport megalakulásakor — írja egyikük visszaemlékezésében — Hoffmann könyve ott fektült az asztalon és ez adta az ötletet a névválasztáshoz. Programnyilatkozatuk és közreadott rövid életrajzírásaik avantgarde tendenciája vitákat váltott ki, sőt a Proletkult tagjai megbélyegző jelzőkkel illették őket. Írói tevékenységük azonban a kibontakozó szovjet irodalom legértékesebb, maradandó vonulatába tartozik annak ellenére, hogy később a hivatalos szovjet irodalomtörténet és főleg irodalompolitika a Szerapion testvérek csoportját egészében apolitikus, sőt szovjetellenes tendenciával vádolta és negatívan ítélte meg.

Vszevolod Ivanov, „az aleuta testvér” — ahogyan a csoportban nevezték — különleges helyet foglalt el közöttük. Ő élt leghosszabb ideig a társadalom alsó rétegei között és olyan vidékeken, amelyeknek a világa a petrográdi, európai orosz értelmiségiek számára ismeretlen volt: a szibériai kozák, kirgiz, mongol települések paraszti élete. Korai műveiben szorosan kapcsolódik a szibériai polgárháború eseményeihez, alakjaihoz. Először a résztvevő szemével látatja a véres harcokat, a Kolcsak ellen feltámadó partizánmozgalmat, azt a soknemzetiségű tömeget, amely páncélvonalat ostromol, győztesként vonul be a távol-keleti városokba és a mongol pusztákig is eljut. Időben távolodva a polgárháborútól Ivanov a 20-as évek közepén egy sor írását „Egzotikus elbeszélések” cím alatt egyesíti. Ezekben az írásaiban már történelemként tekint vissza az elmúlt időkre. Ebben a kötetben olvashatjuk „A Kara-Szor völgy” című elbeszélését kétszáz magyar vörös huszár hősi haláláról, amit 1924-ben írt, s magyarul a „Matvej, az isten” című kötetben jelent meg.

Az elbeszélő előzőleg a Vörös Gárda omszki osztagában harcolt, amely a Tyumenhez vezető utakat védte. Kérdők megtudták, hogy a fehér csehek elfoglalták Petropavlovszkot és ott a forradalmi bizottságot és a Vörös Gárda tagjait kivégezték, soraik megriktultak. A helyi lakosság is bizalmatlan volt irántuk. A kozákokkal történt több véres összecsapás után oly kevesen — mintegy harmincan — maradtak csak, hogy elhatározták: föloszlatják az osztagot és egyenként — esetleg párosával — szétszélednek és elrejtőznek, ki hol tud. Az elbeszélő egy osztagbeli barátjával, Hvoscsal indult el azzal a szándékkal, hogy az Éhes-sztyeppén keresztül Szergiopolba megy, majd Oroszországba. Kitérő lovakat szereztek és kirgizeknek öltöztek. Hvoscs zöld turbánt vett fel, arab tudósnak adva ki magát. Az elbeszélő bevarrta övébe az omszki vörös osztag igazolványait. Kurgánok és karakalpak síremlékek mellett lovagoltak el, kirgiz öregek itatták meg őket kancatejjel.

Útközben tudták meg legnagyobb örömükre, hogy a sztyeppén vonulnak szintén Szergiopol felé a Krasznojarszk alatt veneséget szenvedett magyarok is, akik Szibériában az elsők között léptek be a Vörös Hadseregbe. A Kara-Szor völgyében porfelhő emelkedett és Hvoscs felkiáltott:

„Jönnök! Ők azok!”

Rövidesen szemben álltak egymással; a lovas magyar csapat és a két kirgiznek öltözött orosz. Az elbeszélő így látta őket a találkozáskor:

„A magyarok lebarnultak a tűző napon, piros nadrágot viseltek mindannyian, amely khaki színűvé fakult. Rongyosak, de frissen borotváltak, egytől egyig... A katonakenyér jó illata áramlott felőlük, a kétszázfőnyi had lélegzete erőteljes és szabályos.”

A magyarok komisszára kémeknek gyanította a két lovas és mikor kiderült, hogy az övbe varrt irataik olvashatatlanul rongyolódtak, föl szólította őket: menjenek a maguk útján, ne tartsák fel az osztagot, mert egy hete üldözik őket. El is váltak egymástól és nem sokkal ezután a porfelhő emelkedett: az üldözők jelentek meg. Hvoscs figyelmeztetni akarta a magyarokat, de azok elzavarták őket, erre ketten a völgy oldalából nézték végig a két csapat találkozását. Az üldözők fehér csehek voltak, akik mereven, egyenesen ültek a nyeregben, mintha nem ismernék a mongol lovagló ülésmodot.

Az üldözők, közelebb érve, néhány lövést adtak le, a magyarok rendszertelenül viszonzták. Hvoscs azon csodálkozott, hogy a magyarok géppuskája hallgat: „... úgy tudtam, hogy jó katonák ...” De a lovasok elkezdtek egymásnak kiabálni, majd leszálltak a lóról és kézitusára került sor. Ivanov, aki mestere volt a közeli képek leírásának, így mutatja meg ezt a drámai küzdelmet: „... tisztán emlékszem az emberi testek iszonyú gomolyagára, amint ide-oda cikáztak, hörögve, egy másod típorva, egymás torkát foggal — igen, pusztá fogaikkal — harapva el. Láttam kettészelt arcokat. A rohamkést elejtő kezek furcsa sápadtságát.”

Ezek a porfelhőből kivillantott részletek, a torkok, fogak, sápadt kezek jobban érzékeltetik az élet-halál küzdelmet, mint ha hosszan mutatná be a harc egész lefolyását. A küzdőtéren csak néhány cseh maradt életben, akik eltemették saját halottaikat, majd fáradtan ellovagoltak.

A magyarok mind holtan maradtak ott. A két barát felnyergelt és elindult Szergiopól felé. „Hideg volt a sztyeppén. Feljött a hold.”

Ivanov polgárháborús írásában mindig több nemzet fia szerepelnek, való képet nyújtva arról a soknemzetiségű kavargásról, ami Szibériában a polgárháborúban létrejött. Már a polgári lakosság összetétele is tarka képet mutatott, hiszen a tősgyökeresnek számító oroszok mellett későbbi betelepültek is voltak, az eredeti őslakosság pedig az északi vidékektől Közép-Ázsiáig a legkülönbözőbb nemzetiségek fiaiból állt. Ehhez jöttek még a polgárháború alatt odakerült külföldi katonák: csehek, lettek, magyarok, németek, az intervenció japánok, amerikaiak stb. Ebben a bonyolult képletben csupán egyetlen iránytű mutatható utat Ivanovnak, hogy kik mellett foglal állást: az, hogy a forradalom mellett, vagy az ellen harcolnak.

Az idézett elbeszélésben a magyarokat egyértelmű szimpátiával mutatja be már az első megjelenésükkor. Hiszen előre tudjuk, hogy a Vörös Hadseregbe elsők között beállt katonákról van szó, akiktől a két bujkáló orosz védelmet remél. Az elbeszélő a jó katona szemével állapította meg, hogy rongyosságuk ellenére frissen borotváltak, tehát menekülésük közben is fegyelem uralkodott köztük. Fokozza a pozitív hatást, hogy a magyarok komisszárja jogos bizalmatlansága ellenére békével útjukra engedi őket, hiszen azokban az időkben két kémgyanús, bizonytalan külsejű csavargó lelővése nem számított volna különleges kegyetlenségnek. Majd Hvoscs ki is mondja gondolatát, hogy jó katonák. Ivanov nem mondja meg, hogy miért nem tüzeltek a magyarok a géppuskájukkal, s miért került sor enélkül kézitusára. Hvoscs szavai utalnak talán rá, hogy az ellenfelekben fölhalmozódott gyűlölet vezetett oda, hogy rövid lövöldözés után, lóról leszállva, közelharcban kaszabolták le egymást. A kíméletlen harc után ismét Hvoscs az, aki felteszi a kérdést:

„Ezek...ezek miérettünk tusáztak így...Ezek a magyarok?”

Van valami olyan vonása is a magyarok döntésének: azzal, hogy nem menekülnek tovább, vállalva sorsukat, nem térnek ki a végkifejlet elől. Ezt az elszántságot, ezt a keménységet dokumentálják Hvoscs szavai is:

„Barátocskám...hiszen ezek még azt sem engedik, hogy velük haljon az ember. Hogy lehet ez?”

Meg kell jegyeznünk, hogy az elbeszélés későbbi átdolgozásaiból kimaradt az a gondolatsor, ami itt még az első kiadásban következett és utalt a magyar—cseh évszázados ellentétekre. A későbbi kihagyások oka valószínűleg az volt, hogy a 30-as évek kiadásaiban ilyen apró momentumokban is az a megváltozott politikai viszony tükröződött, amely a Horthy-Magyarország és a polgári demokratikus Csehszlovák Köztársaság megítélése közötti különbségből fakadt. Azzal kapcsolatban pedig, hogy a két lovas ellenfél miért gyalogos közelharcot vívott egymással, meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy az ellenfelek — egykoron az Osztrák—Magyar Monarchia fogságba esett katonái — nem rendelkeztek a korábbi lovassági fegyvereikkel, így például kardokkal és emiatt vívtak gyalogos közelharcot. A magyarok géppuskája hallgatásának pedig minden bizonnyal a lőszerhiány volt az oka.

Ivanov elbeszélése megőrzi, tovább adja az utókor emberének a kétszáz magyar vörös huszár hősiességi sorsvállalását és a magyar huszárok bekerülését azok soraiba, akik emberemlékezet óta járták a sztyeppén a hadak útját. Ám nem ők az egyedüli magyar hősei Ivanov írásainak. A Partizán-ciklus „Színes szelek” című kisregényében is találkozunk egy magyarral. Kék katonazubbonyt hord, tehát minden bizonnyal huszár lehetett, és cseh nemzetiségű internacionalista társával németül beszél. Szerepeltetése azt mutatja, Ivanov lényegesnek tekintette a magyar részvételt a szibériai partizánharcokban. A történet az Altájban játszódik az 1918—1919-es években, a Kolcsak elleni harcokban történtek adják az események alapját. A szerveződő partizánosztag magját négy vöröskatona képezi: két orosz, egy magyar és egy cseh nemzetiségű. Az erdőben bujkálnak és hozzájuk jönnek el az elégedetlen környékbeli parasztok. Megkérdezik őket, hogy bolsevikok-e, s miután mind a négy katona igennel felel, a parasztok hozzájuk csatlakozva veszik fel a harcot Kolcsak kozákjai ellen.

E néhány szépirodalmi adalék, amelyek számát növelni lehetne, hozzájárul annak megismeréséhez, hogy miként látták és értékelték Szovjetországon belül a magyar internacionalisták polgárháborús tevékenységét, nemcsak a történészek; de a szépírók is.